

KURTAĞZI BAĞLAMA GELENEĞİ VE DİNÎ DAYANAĞI ÜZERİNE: AMASYA İLİ ÖRNEĞİ

“ TRADITION OF TYING WOLF’S MOUTH AND IT’S BASE IN RELIGION, AN EXAMPLE OF THE CITY AMASYA ”

Tuğrul BALABAN*

Öz

İslam’ı din olarak benimsemiş olan Türk toplumu geçmiş inançlarını yeni dinin içerisinde de muhafaza etmiş; ancak onları İslami değerlerle birleştirerek sunmuştur. Bu şekilde geçmiş inançları ile İslam’ı yoğurarak ürettiği heterodoks inancın yaşantısı içerisindeki konumunu sağlamlaştırmayı başarmıştır. Bozkır yaşamının izlerini taşıyan kurtağzı bağlama geleneği de kurt motifi etrafında oluşmuş ve İslam ile birleşmiş bir uygulama olarak sadece Anadolu’nun değil Türkmen yerleşiminin olduğu her yerde karşımıza çıkan bir uygulamadır. Bu çalışma Amasya ili örneğinde kurt ağzı bağlama geleneği ve onun İslam ile ilgisi üzerine bir değerlendirmeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurtağzı bağlama geleneği, İslam, Amasya, Türk kültürü, İnanış.

Abstract

The Turkish people who accepted Muslim as a new religion protected the previous beliefs in their new religion. However, they combined and reflected these previous beliefs with Islamic values. They succeeded to maintain their new and previous life styles through heterodox belief way of life in which they created. The wolf mouth tie tradition which reflects the steppe life styles occurred in the wolf motive and it is combined with the Islamic motives and it is not only seen in the Anatolia but also in all places where Turkmens were settled. This study involves the wolf mouth tie tradition and its relation with the Islam in a case study of Amasya.

Key Words: Wolf mouth tie tradition, Islam, Amasya, Turkish culture, belief.

Giriş

Halk inanışları kavramı, halkın dini algıları içerisinde yer etmiş, kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla nakledilen, gelenek menşeli bir halkbilimi unsurunu karşılar. Bu yapı halkbilimi kadrosunun unsurlarına öylesine nüfuz etmiştir ki birçokunun bugüne nakli ve halk nezdindeki etkisi inanca bağlıdır. “Kurt ağzı bağlama” geleneği de insan topluluklarının kendinden üstün kabul ettiği ya da bir şekilde varlık sahasında tehdit unsuru olarak gördüğü varlıklardan biri olan ve Türk kültürüne dair eldeki en eski metinlerde dahi kendisinden çeşitli vesilelerle bahsedilen “kurt”tan korunma aracı

---

* Dr. Tuğrul Balaban, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü (tugrubalaban@gmail.com)

olarak görülen inanç odaklı bir pratiktir. Çalışmamızda inanç odaklı uygulamanın inanç ile ilgisi üzerine bir değerlendirme yapmak suretiyle Amasya yöresi örneğinde eski bir Türk geleneğini tanıtmaya ve tahlil etme amacı güdülmüştür.

Kurt Ağzı Bağlama Geleneğinin Dini-Kültürel Altyapısı

Kurt ağzı bağlama geleneği, kırsal kesimde hayvanını kaybeden kişilerin hayvanları sağ salim bulunana kadar kurt saldırılarına karşı korunmasını sağlamak amacıyla başvurulan bir inanç-pratiktir. Korunmanın kurt üzerinden ele alınması, doğada kaybolmuş olan hayvanların hem doğanın kendisinden hem de doğadaki diğer birçok varlıktan zarar görebileceği göz önünde bulundurulduğunda Türk kültürü içerisinde kurdun doğadaki egemenliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Eski Türk geleneklerinden kaynaklandığı düşünülen uygulamanın İslami unsurlarla birleşerek yeni bir kimlik kazandığı görülür. Örneklerinin sadece Anadolu'da değil "*Türkistan, Ortadoğu, Önasya, Kafkasya ve Balkanlar*" (Kalafat, 2006: 273) gibi birbirinden farklı coğrafyalarda Türkler arasında ortaya çıkması, inancın geçmiş bozkır yaşantısı ile alâkasını ortaya koymaktadır. Köprülü, bazı inançların İslam öncesi dönemle ilgisini "*yeni İslami şekiller altında eski kavmi ananelerin izlerini araştırmak ve mesela halk velileri olan Türkmen Babalarında eski Türk Kam-Ozanların İslamlaşmış şeklini görmek dinler tarihçisi için bir zarurettir.*" (Köprülü, 2005: 19) sözleriyle izah ederek bu iki dönemin unsurları bakımından araştırılmaya muhtaç olduğu hususuna da dikkat çeker.

Genel anlamıyla kurt (börü)hem ak hem de kara nemeler arasında sayılır. Bu yönüyle çeşitli uygulamalarda koruyuculuğuna sığınılan unsur durumundayken bazen de ismi canavar olarak anılır. "*Börü*"nün saygı ve korku duyulan bir varlık olması isminin tabuya dönüşmesine neden olmuştur. Divanü Lûgat-it-Türk'te "*Solucan soyundan olan hayvanlar. Öbür Türklerce. Oğuzlar böriye kurt derler.*" (Atalay, 1998: 342) ifadelerinden kurdun solucan, kurtçuk nev'inden hayvanlar için kullanılan bir kavram karşılığı olduğunu görürüz. "*Börü*"nün kurt olarak isimlendirilmesi, isminin doğrudan telaffuz edilmesinden duyulan korkunun ya da saygının doğal bir sonucudur. (Ögel, 1995: 117-118) *Börü*'ye Anadolu ağızlarında daha çok hastalık adları ile hayvan adlarında görülen güzel adlandırmaya başvurularak kurt ismi verilir. Ancak pratikte elma kurdu, solucan ya da parazit nev'inden bir varlık olan kurt ile güzel adlandırma yoluyla karşılanan börü'nün kutsi kabul edilen yönü üzerinde uygulanan pratiklerde fonksiyonlarının açığa çıktığı ve aslına döndüğü görülür. Mesela bir deri hastalığı olan kurdeşende (al göynek) kurt ile sadece hastalığın kaşınma özelliğini ifade etmek için bir isim aktarımı yapılmıştır. Ancak halk tababetinde "*kurdeşen ocağı*", hastalığın tedavisi için kurdu sembol olarak kullanır: "*Üç akşam gün kavuşurken (dua) okunur. Hasta geriye dönmeden, bakmadan ve konuşmadan evine kadar gider. Üç akşam sonunda hastaya ocaklı ailenin evinden bir şeker ya da ekmeğin parçası verilir. Hasta o gecenin sabahında ezan okurken kalkar ve vuuuu vuuuu vuuuu şeklinde kurt gibi üç kere ulur. Hastalık Allah'ın izni ile kaybolur*"(KK8). Görüldüğü gibi hastalığın kaynağı ya da özelliği kurtçuklar ile ilgiliyken tedavi "*börü*"nü taklitle (uluma) gerçekleşir. Öyleyse burada tedavi edici gücünden faydalanan ve kastedilen "*börü*"dür. Bir başka açıdan ele alındığında tedavi yönteminin tamamen İslâmiyet öncesi kültürel geleneklerin izlerini taşıdığı görülür; ancak dua ve ezan gibi unsurlarla İslami bir kimlik kazanır, ayrıca sonucun Allah'ın takdiri olması da tedaviyi günümüz inançlarına uygun hâle getirerek yaşam içerisindeki konumunu muhafaza etmesini sağlar.

Verilen örneklerde kurdun toplumsal yaşam içerisinde diğer varlıklardan ayrı bir konumda görüldüğü ve varlığını inanmalar içerisinde İslâm öncesi fonksiyonuyla ortaya koyduğu anlaşılır. Adın karşılıdığı kavramın bir önemi yoktur. “Adlar çağrışım ve kabulleriyle hayatımızda yer alır, anlam kazanır.” (Kibar, 2005: 16) Kurt kavramının karşılıdığı anlam ne olursa olsun gelenek içerisinde “börü”yü hatırlatacaktır.

Genel hatlarıyla “kut ağzı bağlama geleneği” hayvanı kaybolmuş insanların hayvanlarına kurt tarafından bir zarar verilmeden varsa bu işi üstlenen bir kişiden yoksa herhangi (ağzı dualı) birisinden yardım almak suretiyle belli bir duayı okuyarak ve bir nesneyi bağlama aracı olarak kullanarak yaptıkları *nasip/kısmet* bağlama pratiğidir. Bu işlem sonrasında hatları duayı okuyan kişi tarafından belirlenen alan içerisinde kurtların ağzı bağlanır ve bu muhitte hayvanlara zarar veremezler. “Bıçak ağzı açıp kapamak, düğüm atıp düğüm çözmek halk inançlarımızda büyü yapmak ve büyü bozmak bahislerinin konusudurlar” (Kalafat 2006: 276). Ahmet Yaşar Ocak, kutsal şahıslar üzerinden ele aldığı konuda “eski Şamanların İslami bir hüviyete bürünmüş yeni temsilcileri olan bu Türkmen Babalarının bu hüviyete uygun olarak sihir ve büyü ile uğraşmaları tabiidir. Tarihi kaynaklarda bunun bazı örnekleri vardır” (Ocak, 2000: 124) diyerek sihir ve büyüünün bir yönüyle İslâm öncesi dönemin kalıntıları olduğuna dikkat çeker.

İslâmî açıdan sihrin varlığı kabul edilmekle birlikte haram olarak anılması ve konumuzla ilgili olarak Kur’an ve hadise dayalı iki hükmü ele aldığımızda şunları görmek mümkün:

“Kur’ân-ı Kerîm’de Hârût ve Mârût’un geçtiği âyette şöyle buyurulmaktadır. ‘Süleyman’ın egemenliği konusunda onlar, şeytanların (uydurup kulaklarına) okuduklarına tabi oldular. Hâlbuki Süleyman (büyü yaparak) Allah’ı inkâr etmedi, ama şeytanlar inkâr edip kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de, iki meleğe; Hârût ile Mârût’a indirilenleri (bildirilenleri) öğretiyorlardı. Hâlbuki o ikisi, ‘Biz ancak imtihan için gönderildik, yanlış yapıp küfre girmeyin’ demeden kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Onlar, o ikisinden, kişiyi eşinden ayırmada kullanacakları şeyi öğreniyorlardı; ancak onlar, Allah izin vermedikçe öğrendikleri ile kimseye zarar verebilecek değillerdir. Onlar, kendilerine zarar vereni, fayda vermeyeni öğreniyorlar. Ayrıca onu (sihri) bedel ödeyerek alan ve uygulatanların ahirette hiçbir nasiplerinin olmayacağını da çok iyi biliyorlar. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötü; keşke bunu bilseler!’ (Bakara:2/102).

Görüldüğü üzere âyet, Süleyman’a atılan iftiralar ile Hârût ve Mârût’un sihir öğretisi hakkında iki ana konuya dair bilgi vermektedir. Müfessirler bu âyetin sihir öğretmenin ve öğrenmenin sakıncalarını vurguladığı konusunda hem fikirdirler.” (Hayrettin Karaman Kişisel Ağ Sayfası)

“Kim (sihir maksadıyla) bir düğüm vurur sonra da onu üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirke düşer. Kim bir şey asarsa, o astığı şeye havale edilir.” (Canan, 1995: 95) hadisi de ilk hükmü destekler. Kur’an ve hadisteki bu yasaklama, geleneğin kökenini İslâm öncesinde aramak gerektiğini gösteren bir başka dayanak noktasıdır. İslami açıdan caiz görülen yalnızca “büyülenen kişideki büyüü çözmek, onu sihirden kurtarmak için yapılan mukabil amelidir. Buna da caiz değil diyen olmuş ise de cumhur caiz görmüştür.” (Çelik, 2013: 154) Ayrıca ilgili tartışmalı cevazı gelenekteki durumun doğrudan benzeri olarak görmek mümkün olmadığı için konu dışında kabul ediyoruz.

Amasya’da Kurt Ağzı Bağlama

Kurt ağzı bağlama uygulaması iki aşamada gerçekleştirilir. Birinci aşama hayvanın kaybolması ya da ulaşılmaz bir yerde kalmasıyla ilgilidir. Bu durumda işi

üstlendiği bilinen ya da ağzı dualı bir kişi abdest alarak (KK 3)tek nefeste, soluksuz (KK 2,9)ilgili duayı ya da ayetleri okur: Şems¹ suresini okuyarak (KK 3,4,6), herhangi bir ayet okuyarak (KK 5,9), besmele ile bir dua okuyup üfleyerek (KK 2,7), Ayetel Kürsi okuyarak (KK 1)hiç dua bilmiyorsa da “Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali” diyerek (KK 7) kilitli bir bıçağın ağzı kapatılır ve iple bağlanır yoksa iki bıçağın ağızları birbirine bağlanır(KK 2), makasın ağzı kapatılır (KK 9), yemeninin ucuna ya da bir çaputa düğüm atılır (KK 3), bir ipe yedi düğüm atılır ve ip saklanır (KK4), lavaş ekmeği duvardaki çiviye asılır (KK 5,7) ya da evin etrafında üç kez dolaşılır (KK1).

Kaybolan hayvanlar birden fazla ise sayısı belirtilir. Muhit isimleri söylenmek suretiyle hayvanların kaybolduğu alan ifade edilir ve sadece o bölgedeki kurtların ağzı bağlanır; ancak eğer aradan bir dere, çay, ırmak gibi bir “akar su” geçiyorsa bu durumda suyun her iki yakası da ayrı ayrı bağlanmalıdır. Bağlanan alan sınırları içinde “akar su” geçiyorsa duanın hikmeti biter ve etkisi olmaz (KK 4). Bu şekilde bağlama işlemi gerçekleştirildikten sonra kurt gelse bile hayvanı yiyemez. Hayvanlar bulununcaya kadar korunmuş olur.

İkinci aşama hayvanın bulunması ile ilgilidir. Bu halk anlatılarındaki merhamet motifi ile ilgilidir. Kaybolan hayvan bulunduktan sonra kurtların açlıktan ölmemesi için yapılan bağlama tersine bir işlemle çözülür. Hayvan bulunduktan sonra duvardaki çiviye asılmış olan lavaş ekmeği, bulunan hayvana yedirilir (KK 7).

Tersine yapılan pratikte dikkat edilmesi gereken nokta düğümü bağlayan kişinin çözmesi, bıçağı kapatan kişinin açması ya da lavaş ekmeğini asan kişinin indirmesi gerektiğidir. Bu uygulamada hayvanı kaybolan kişinin –kurt ağzı bağlamayı kendisi yapmadıysa– hiçbir fonksiyonu yoktur.

Uygulamanın benzer bir şekli aynı isimle (kurt ağzı bağlama) tavukları kaybolan insanlar tarafından tilkilere önlem olarak da yapılmaktadır (KK 1).

Kurt Ağzı Bağlama Geleneğinin İslâm ile İlgisi

İnançlar ya da inanç kaynaklı gelenekler üzerinde yapılan incelemelerde sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamı dikkate almak geleneğin tespiti kadar önemlidir. Yukarıda bozkır kültürü ve geçmiş inançlarla ilgisine değindiğimiz geleneğin günümüzde İslâm ile bütünleşmiş olduğu açıkça görünmekteyse de yapılan uygulamanın eski inançlar içerisinde rastlanılan “benzeme büyüü”nün bir örneği olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Yapılan pratikte bıçağın ağzının kapatılması ile kurdun da ağzının kapanacağı düşünülmekte ve bu benzerlik ilgisi bir çeşit tılsıma dönüşmektedir. Kaynak kişilerin kurt ağzının çözülmesi işlemini “sihrin/büyünün bozulması” (KK 2,4) olarak nitelmesi bilinçaltı bir kabulü işaret etmektedir; ancak uygulamanın dua/ayet ile birleştirilmesi ona İslami bir yön kazandırmıştır. Büyülerin ak büyüler ve kara büyüler olarak iki kısma ayrıldığı bilinmektedir. Burada yapılan büyü benzeri uygulamanın bir zarar verme amacıyla olmadığı, fayda esasına dayandığı, dolayısıyla da ak büyülerden olduğu açıktır. “Bu büyü, yararlı, göze görülebilen güçleri hatta doğa düzenini kendi alanına çekmeye çabalar.” (Örnek, 2000: 145)

Hem Amasya yöresinde hem de Anadolu’da yapılan derlemelerde kurt ağzı bağlama genellikle “Şems Suresi” ile yapılmaktadır. Hatta bazı kaynak kişiler “o konuda ayet var” (KK 4,9) ifadesi ile şems suresinin doğrudan kurt ağzı bağlama ya da

¹ Amasya yöresinde yapılan ancak benzerlik ilgisi sebebiyle incelemeye dâhil edilmeyen derlemelerde genellikle Şems suresinin okunması ile kurt ağzının bağlandığı tespit edilmiştir.

hayvanları doğadaki zararlı varlıklardan koruma ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yönüyle kurt ağzı bağlama geleneği ve Şems suresi arasında kurulan ilgiyi incelemek gerekir.

Arapça şems kavramı "güneş" anlamına gelir. Bizce güneş aydınlık anlamı ile karanlığın zıddı olarak gelenekle ilgilidir. İyilik ve kötülük arasındaki farkı ortaya koyan surede bu iki unsur arasındaki tercih sonuçları 11-15. ayetler arasında Semud kavmi üzerinden gösterilir. Kötülüğü seçen kavmin başına gelenler "(13) Allah'ın elçisi (Salih Peygamber) onlara: ' Allah'ın devesine ve onun su içme hakkına dokunmayın" dedi. (14) Onu yalanladılar, deveyi kestiler. Rableri de, günahları yüzünden azabı başlarına geçirdi, orayı dümdüz etti." ayetleriyle ibret olarak verilir. Peygamberliğine ve Allah'ın varlığına delil olarak Salih peygamberden mucize isteyen Semud kavmi, deve şeklini alan bir kayadan doğan deve yavrusuna zarar vermemesi ve su kuyusundan sırasıyla bir gün insanların bir gün de devenin su içmesi hususlarında uyarılır. Çünkü o deve peygamberin mucizesinin delilidir: "*Sakın Allah'ın devesine el sürmeyiniz. Sakın bir gün size bir gün deveye ayırmış olduğu suyun bölüşüm düzenini çiğnemeyiniz*" (Seyyid Kutub, 1991: 494). Fakat Semud kavminden bazı kişiler Peygamberi yalanlamışlar ve deveyi kesmişlerdi. Bunun sonucu olarak da Allah, onların yaşadıkları yerleri dümdüz etmiş altını üstüne getirmişti.

Görüldüğü gibi sure, korunması emredilen varlığa zarar vermenin kötü akıbetini anlatmaktadır. Kurtağzı bağlama geleneği içerisinde kaybolan hayvan da Allah'ın en büyük mucize olarak gönderdiği Kur'an ile korunmuştur. Hayvanın sağ salim geri gelmesi için okunan Şems suresi aynı zamanda onu koruyacak olan sırrı içerir. Bu yönüyle kaybolan hayvan Allah'ın devesi ile mukayese edilmiştir. Bu yönüyle de bir benzeme büyüsunün varlığından da bahsedilmelidir. Dolayısıyla inanç sadece İslâm sonrası değil İslâm öncesi inanışlara da dayanması hususiyetiyle geçmişten aktarım yoluyla getirilen bir pratiğin korunması ve dinî bir kimliğe bürünmesidir.

Surenin pratikle ilgili bir diğer yönü de surede geçen "*güneş ve ay, gece ve gündüz, yeryüzü ve gökyüzü*" gibi karşıt unsurlarında aranmalıdır. Bir yönüyle bu ifadeler iyilik ve kötülüğü tercih noktasında örnek olarak sunulurken diğer yönüyle "*gökyüzü ve yeryüzü*" hayvanın kayb olduğu semanın alt ve üst sınırını, "*ay ve güneş*" ile "*gece ve gündüz*" ifadeleri de doğa-aydınlık ilgisini düşündürmektedir. Karanlık kötülükle ilgili olumsuz bir kavramdır. Kötülük karşısında iyiliğin tercih edilmesi gibi aydınlık da "karanlıkta kalmanın" çaresizliği içeren anlamına tercih edilir. Doğada kaybolmuş hayvanın gece karanlığında bir zarar görmesi tehlikesine karşın aydınlık umut vaat eder.

Sonuç

Tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Amasya halkı tarafından da uygulanan ve belirgin bir kültürel değere sahip olan "kurt ağzı bağlama" geleneği Türklerin geçmiş yaşantılarından bugüne aktardığı animizm ve Şamanizm etkisinde bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dün ile bugün arasında varlık mücadelesi veren gelenek geçmiş dini inanışların izlerini taşımaktadır; ancak kullandığı argümanlar ile İslam kültür dairesi içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Şems suresi, bu bakımdan benzerlik ilgisi yönü ile geleneğe bağlanarak kurt ağzı bağlama uygulamasının İslam'ın koruyuculuğu ile yaşamın içerisinde yer edinebilmesine imkân

sağlar. İnanışın hocalar, dedeler ya da ağzı dualı kişiler aracılığı ile yapılması da İslami motiflerle meşrulaştırmak amacını taşımaktadır. Yapı bu yönüyle daha çok İslamiyet öncesi Türk kamlarının işlevlerine benzemektedir. Bugün kamların yerini dini misyonu kimliklerinde ya da yaşantılarında taşımaya devam eden kişiler almışlardır.

KAYNAK KİŞİLER

(İsim, doğum yeri, doğum tarihi, yaşadığı yer, eğitim durumu, mesleği.)

1. Çağlayan, Hanife, Amasya-Kapıkaya/1958, Kapıkaya, İlkokul, Ev Hanımı.
2. Erarslan, Kemal, Amasya-Eliktekte/1946, Eliktekte, İlkokul, Emekli.
3. Ergöz, Mehmet, Amasya-Musaköy/1965, Amasya, Lise, Memur.
4. İnan, Ali, Amasya-Aydınca/1949, Aydınca, İlkokul, Emekli Şoför.
5. Karadoğan, Ali, Amasya-Gafarlı/1936, Gafarlı, Okuryazar Değil, Çiftçi.
6. Keklikçi, Hamdi, Amasya-Kayabaşı/1946, Kayabaşı, İlkokul, Emekli.
7. Öksel, Halil, Amasya-Başpınar/1945, Başpınar, İlkokul, Çiftçi.
8. Öztahtalı, Rüştü, Gümüşhacıköy-Gümüş/1929, Gümüş, Köy Enstitüsü, Emekli.
9. Yılmaz, Ahmet, Amasya-Akyazı/1958, Akyazı Ortaokul, Çiftçi.

KAYNAKLAR

- ATALAY, Besim (1998).*Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara: TDK Yayınları.
- CANAN, İbrahim (1995).*Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Cilt 8, Ankara: Akçağ Y.
- ÇELİK, Ali (2013).*İslâm'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul:Beyan Y.
Hayrettin Karaman Kişisel Ağ Sayfası, (ty), Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2013,
<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00187.htm>
- KALAFAT, Yaşar (2006). "Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, s.273-280.
- KİBAR, Osman (2005).*Türk Kültüründe Ad Verme*, Ankara: Akçağ Y.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2005).*Anadolu'da İslâmiyet*, Ankara: Akçağ Y.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000).*Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Y.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995).*Türk Mitolojisi II (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000).*100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Y.
- SEYYİD Kutub (1991). *Fizilâli'l Kur'an*, (Çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce) Cilt: 10, İstanbul: Dünya Y.